

Bartoněk, Antonín

Vývoj raných řeckých hláskových systémů

In: Bartoněk, Antonín. *Dialekty klasické řečtiny*. Vyd. 1. Brno: Masarykova univerzita, 2009, pp. [135]-151

ISBN 9788021049932

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/123923>

Access Date: 08. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

IX. Vývoj raných řeckých hláskových systémů

Hlavní nářeční diference v komplexu postmykénských jazykových jevů se realizují v oblasti hláskosloví. Přitom některé z tehdejších hláskoslovných inovací zasahují řecký svět v jeho celku (např. disimilace aspirát), jiné se uskutečňují v různých dialektech v nestejně době (např. odstraňování fonému *w*, které v celorečeckém měřítku zabírá celé první tisíciletí), kdežto další z těchto změn se realizují i v geneticky těsně spřízněných krajinách s různými výsledky anebo zůstávají omezeny pouze na jeden či několik málo dialektů bez zřejmějších vzájemných souvislostí.

V oblasti konsonantismu měly z nářečního hlediska velký klasifikační význam zejména rozdílné výsledky odstraňování labiovelár, jež jsou velmi zajímavě diferencované v čase i v prostoru (viz tab. 2 na str. 35, sloupec 1 uprostřed a dole). O první předmykénské fázi jejich eliminace v podobě delabializace v sousedství *u* a před *j* jsme se již krátce zmínili (srovnej qo-u-ko-ro **g^wōu-k^wolos* > *g^woukolos* „pasák krav“). Druhá fáze, spočívající v palatalizaci a dentalizaci labiovelár před následujícím *e* a zčásti před *i* (např. v číslovce **penk^we* > πέντε „pět“ nebo v tázacím zájmenu **k^wis* > τίς „kdo“), následovala až po rozpadu mykénského světa, neboť v mykénštině ještě nacházíme výrazy jako re-qo-me-no *leik^womenoi* (part. prés. pas. od **leik^wō* > λείπω „zanechávám“) nebo e-qe-ta /*h^wek^wetās* „průvodce“ (od **sek^w-* > *hek^womai* > ἔπομαι „následuji“). Tato druhá fáze je sice dobře doložená např. v attickém τέτταρες, íonském τέσσαρες či v dórskému τέτορες „čtyři“, nebyla však natolik průrazná, aby zasáhla i aiolské krajiny na severu a vzdálený Kypr na východě. Tím se stalo, že když se v rámci třetí a poslední fáze zmíněné eliminace všechny zbývající labioveláry v celém řeckém světě labializovaly, podlehla v aiolštině a v kyperštině této labializaci i labiovelára v číslovce „čtyři“, a odtud máme proti citovanému attickému τέτταρες, íonskému τέσσαρες a dórskému τέτορες lesbické πέσυρες či homérské πίσυρες a boiótské πέτταρες.⁴⁵

Nářečně rozdílné jsou i výsledky některých palatalizačních procesů (zejména střídnice za původní *nj*, *t/h/j*, *dj* atd.). Tak thessalsko-lesbická shoda (viz tab. 2 na str. 35, sl. 4 vpravo dole) v geminovaném κτένω „zabíjím“ proti boiótskému κτήνω ukazuje na společnou inovaci thessalštiny a lesbičtiny, která se uskutečnila ještě před aiolskou migrací na ostrov Lesbos, tedy před r. 1000, ale již po oddělení boiótštiny od protoaiolského společenství (tj. určitě po r. 1125). A naopak rozdíl mezi attickým a eubojským ἐρέτω „vesluji“ a íonským ἐρέσω (obojí ze staršího *eretsō < *eretjō) ukazuje na oboustranný oddělený vývoj až v době po uskutečnění íonské migrace do Malé Asie, tedy až po roce 1000 před našim letopočtem, odkdy zhruba tito Iónové žili na maloasijské půdě odděleně od svých příbuzných z Attiky.

⁴⁵ Existují však argumenty i pro opačný sled fází č. 2 a 3, tj. pro časovou preferenci labializace před palatalizací a dentalizací.

Důležité změny v oblasti souhlásek, které vedly ve svých dalších důsledcích k značnému snížení počtu souhláskových fonémů (vedle labiovelár mizí časem i frikativy *j*, *h*, *w*), jsou v raných postmykénských stoletích doprovázeny i výraznou transformací v subsystému dlouhých vokálů (srov. tab. 56–57). V souvislosti s eliminací některých souhláskových skupin dochází koncem 2. tisíciletí př. n. l. k zmíněnému již ranému náhradnímu dloužení typu **esmi* > *ēmi* „jsem“, **ephansa* > *ephāna* (srov. att. ἔφηνα, aor. od φαίνω „jevím“), *bolsā* > *bōlā* (srov. att. βουλή „rada“). Aby však se zvýšeným zatížením některých dlouhých vokálů nedošlo k nevyváženému přetížení systému, vzniká brzy v celé řadě dialektů ona zmíněná nová, zavřenější artikulovaná dvojice dlouhých *ē*-ových a *ō*-ových fonémů, jež s sebou přináší přeměnu dosavadního systému o pěti dlouhých vokálech v systém sedmifonémový a s jejíž pomocí je napříště možno ve výslovnosti dobře rozlišit zavřené *ē/ō* sekundární — např. v *ēmi*, *bōlā* — od otevřenějšího *ē/ō* primárního — např. v *ethēke*, *edōke* (srov. znovu tab. 38 na str. 113).

Tato inovace se přitom uskutečnila v rámci rozsáhlé systémové isoglossy na souvislém územním pruhu, sahajícím od dórského severozápadu přes Korintskou šíji až po iónskoattické dialekty na březích Egejského moře, a poté se uplatňovala jako významný moment i v dalším vývoji řeckého vokalizmu během celého 1. tisíciletí př. n. l. Na dalším rozvoji této systémové inovace se podílejí totiž časem i mladší typy náhradního dloužení typu *hippons* > *hippōs* a *ksenwos* > *ksēnos*, stejně jako rozsáhlý komplex vokalických kontrakcí, a mimoto i stále více silící tendence k monoftongizaci diftongů (srov. tab. 39 na str. 114). To všechno pak s celou řadou jiných, často pouze monodialektních změn vytváří koncem 1. poloviny 1. tisíciletí onen obraz řeckého nářečního světa, který pokládáme za opravdový počátek spolehlivé historie řeckého jazyka ve světle množících se nápisných dokladů i prvních děl řecké literární tvorby.

IX.1. Dlouhovokalický subsystém

Zmíněná vokalická transformace se stala v 2. polovině 20. století jednou z hlavních hybných pák současného bouřlivého rozvoje řecké dialektologie — totiž při aplikaci moderních lingvistických fonologických metod a poznatků v okruhu grecistických studií. Především to bylo vypracování přístupu k rozboru fonologických subsystémů jednotlivých řeckých dialektů, který nakonec vyústil v klasifikační kritéria, směřující k diferencovanějšímu typologickému rozvrstvení řeckého nářečního světa. Výsledky tohoto postupu budou nyní ilustrovány na příkladu diachronicko-synchronické analýzy vývoje řeckého dlouhovokalického systému, jak je předveden na tabulkách 56–57 na str. 137n. a komentován v následujících paragrafech:

A. Jako východisko našeho výkladu slouží předpokládaný protořecký dlouhovokalický subsystém, který měl pět dlouhých monoftongů, tj. *ā*, *ē*, *ī*, *ō*, *ū* (viz tab. 56, schéma A). Tento systém zůstal zachován ještě v mykénštině, kde vytvářel paralelu k mykénskému krátkovokalickému subsystému.

Fáze A; předpokládaný protořecký systém				
$\begin{array}{c} \bar{i} \quad \bar{e} \quad \bar{o} \quad \bar{u} \\ \bar{a} \end{array}$				
Fáze B; 12./11. stol. př. n. l. /vydělení elejštiny/				
Typ I		Typ I A /Elis/		
$\begin{array}{c} \bar{i} \quad \bar{e} \quad \bar{o} \quad \bar{u} \\ \bar{a} \end{array}$		$\begin{array}{c} \bar{i} \quad \bar{e} \quad \bar{o} \quad \bar{u} \\ \bar{ae} \quad \bar{a} \end{array}$		
Fáze C; cca 1000 /po uskutečnění prvního náhradního dlužení/				
Typ I		Typ I A /Elis/	Typ II /SZ, a SAR. dial., IÓN.-ATT./	
$\begin{array}{c} \bar{i} \quad \bar{e} \quad \bar{o} \quad \bar{u} \\ \bar{a} \end{array}$		$\begin{array}{c} \bar{i} \quad \bar{e} \quad \bar{o} \quad \bar{u} \\ \bar{ae} \quad \bar{a} \end{array}$	$\begin{array}{c} \bar{i} \quad \bar{e} \quad \bar{o} \quad \bar{u} \\ \bar{e}, \bar{a}, \bar{o}, \bar{u} \\ \bar{ae}, \bar{a} \end{array}$	
Fáze D; cca 900 /iónskoattická změna $\bar{a} > \bar{ae}$ /				
Typ I		Typ I A /Elis/	Typ II /SZ, SAR/	Typ II A /I-A/
$\begin{array}{c} \bar{i} \quad \bar{e} \quad \bar{o} \quad \bar{u} \\ \bar{a} \end{array}$		$\begin{array}{c} \bar{i} \quad \bar{e} \quad \bar{o} \quad \bar{u} \\ \bar{ae} \quad \bar{a} \end{array}$	$\begin{array}{c} \bar{i} \quad \bar{e} \quad \bar{o} \quad \bar{u} \\ \bar{e}, \bar{a}, \bar{o}, \bar{u} \\ \bar{ae}, \bar{a} \end{array}$	$\begin{array}{c} \bar{i} \quad \bar{e} \quad \bar{o} \quad \bar{u} \\ \bar{e}, \bar{a}, \bar{o}, \bar{u} \\ \bar{ae}, \bar{a} \end{array}$
Fáze E; cca 800 /druhé náhradní dlužení/				
Typ I		Typ I A /Elis/	Typ II /SZ, SAR/	Typ II A /I-A/
$\begin{array}{c} \bar{i} \quad \bar{e} \quad \bar{o} \quad \bar{u} \\ \bar{a} \end{array}$		$\begin{array}{c} \bar{i} \quad \bar{e} \quad \bar{o} \quad \bar{u} \\ \bar{ae} \quad \bar{a} \end{array}$	$\begin{array}{c} \bar{i} \quad \bar{e} \quad \bar{o} \quad \bar{u} \\ \bar{e}, \bar{a}, \bar{o}, \bar{u} \\ \bar{ae}, \bar{a} \end{array}$	$\begin{array}{c} \bar{i} \quad \bar{e} \quad \bar{o} \quad \bar{u} \\ \bar{e}, \bar{a}, \bar{o}, \bar{u} \\ \bar{ae}, \bar{a} \end{array}$
Fáze F; cca 700 /třetí náhradní dlužení, stejnovokalicé stahování/				
Typ I		Typ I A /Elis/	Typ II /SZ, SARaj/	Typ II A /KYKL/
$\begin{array}{c} \bar{i} \quad \bar{e} \quad \bar{o} \quad \bar{u} \\ \bar{a} \end{array}$		$\begin{array}{c} \bar{i} \quad \bar{e} \quad \bar{o} \quad \bar{u} \\ \bar{ae} \quad \bar{a} \end{array}$	$\begin{array}{c} \bar{i} \quad \bar{e} \quad \bar{o} \quad \bar{u} \\ \bar{e}, \bar{a}, \bar{o}, \bar{u} \\ \bar{ae}, \bar{a} \end{array}$	$\begin{array}{c} \bar{i} \quad \bar{e} \quad \bar{o} \quad \bar{u} \\ \bar{e}, \bar{a}, \bar{o}, \bar{u} \\ \bar{ae}, \bar{a} \end{array}$

Tab. 56. Vývoj subsystému dlouhých vokálů v řeckých dialektech (Fáze A–F)

Fáze G 1; pracovní fáze /raná monoftongizace $\bar{e} > \bar{e}$, $\bar{o} > \bar{o}$, thessalské úžení $\bar{e} > \bar{e}$, $\bar{o} > \bar{o}$ /			
Typ I		Typ I A /Elis/	Typ I B /THESS/
$\begin{array}{c} \bar{i} \quad \bar{e} \quad \bar{o} \quad \bar{u} \\ \bar{a} \end{array}$		$\begin{array}{c} \bar{i} \quad \bar{e} \quad \bar{o} \quad \bar{u} \\ \bar{ae} \quad \bar{a} \end{array}$	$\begin{array}{c} \bar{i} \quad \bar{e} \quad \bar{o} \quad \bar{u} \\ \bar{e} \quad \bar{a} \end{array}$
Typ II /SZ, SAR; I-A mimo Kyklady; východoeg. dórstina; záp. ARG; PAMF; BOIÓT/		Typ II A /KYKL/	
$\begin{array}{c} \bar{i} \quad \bar{e} \quad \bar{o} \quad \bar{u} \\ \bar{e}, \bar{a}, \bar{o}, \bar{u} \\ \bar{ae}, \bar{a} \end{array}$		$\begin{array}{c} \bar{i} \quad \bar{e} \quad \bar{o} \quad \bar{u} \\ \bar{e}, \bar{a}, \bar{o}, \bar{u} \\ \bar{ae}, \bar{a} \end{array}$	
Fáze G 2; cca 450 /iónskoattická změna $\bar{u} > \bar{u}$; rané doklady úžení $\bar{e} > \bar{i}$, $\bar{o} > \bar{u}$ /			
Typ I /ARK-KYP, LESB, LAK, MESS, KRÉT, KYRÉN/		Typ I A /Elis/	Typ I B /THESS/
$\begin{array}{c} \bar{i} \quad \bar{e} \quad \bar{o} \quad \bar{u} \\ \bar{a} \end{array}$		$\begin{array}{c} \bar{i} \quad \bar{e} \quad \bar{o} \quad \bar{u} \\ \bar{ae} \quad \bar{a} \end{array}$	$\begin{array}{c} \bar{i} \quad \bar{e} \quad \bar{o} \quad \bar{u} \\ \bar{e} \quad \bar{a} \end{array}$
+ TYP V = I*		TYP III /I-A bez EUB/	
/záp. ARG/		Typ IV /KORINT/	
Typ II /SZ, MEGAR, vých. ARG; EUB; východoeg. dórstina; PAMF; BOIÓT/		$\begin{array}{c} \bar{i} \quad \bar{e} \quad \bar{o} \quad \bar{u} \\ \bar{e}, \bar{a}, \bar{o}, \bar{u} \\ \bar{ae}, \bar{a} \end{array}$	
Fáze H; cca 400 /boiótské úžení $\bar{e} > \bar{i}$, $\bar{o} > \bar{u}$; boiótstina přechází k TYP V = I*/			
Fáze I; cca 350 /iónskoattické úžení $\bar{e} > \bar{i}$, $\bar{o} > \bar{u}$ a s tím související posun $\bar{o} > \bar{o}$; boiótské monoftongizace $\bar{a} > \bar{e}$; boiótstina tím přechází k TYP IV/			

Tab. 57. Vývoj subsystému dlouhých vokálů v řeckých dialektech (Fáze G–I)

B. V řecké historii poprvé byla tato systémová paralelita narušena v elejštině (schéma B). Na nejstarších nápisech z Élidy nacházíme totiž za protořecké primární $\bar{e}$ velmi často — třebaže ne ve všech případech — grafiku A (např. v negativní částici $\mu\acute{\alpha}$ vedle $\mu\eta$ „ne“ nebo v optativním tvaru $\xi\acute{\alpha}$ vedle $\epsilon\eta$ „kěž je“), kdežto sekundární elejské $\bar{e}$, které vzniklo náhradním dloužením nebo stahováním, např. v 1. os. sing. $\bar{e}mi$ „jsem“ nebo v 2. os. sing. imper. $phil\bar{e}$ „miluj“, je zpravidla zachycováno písmeny E nebo H. A poněvadž primární $\bar{a}$ bývá naopak vždy zachycováno písmenem A, a nikdy písmeny E nebo H, lze mít za to, že se pod elejskou kolísavou grafikou $\mu\acute{\alpha}/\mu\eta$, $\xi\alpha/\epsilon\eta$ skrývalo velmi otevřené $\bar{a}$, které hned od počátku mělo platnost samostatného fonému a nikdy nesplynulo s elejským primárním $\bar{a}$, které se vyskytovalo např. ve slově $m\bar{a}t\bar{e}r$.

V archaické elejštině existovaly tedy vedle sebe tři samostatné fonémy, totiž 1. primární $\bar{a}$, psané písmenem A a vyslovované jako $\bar{a}$ (např. $m\bar{a}t\bar{e}r$), 2. primární $\bar{e}$, zachycované v archaické grafice písmeny A nebo E (a později A nebo H) a vyslovované jako velmi otevřené $\bar{a}$ (např. $m\bar{a}$, $m\bar{e}$), 3. sekundární $\bar{e}$, vzniklé náhradním dloužením nebo stahováním, zachycované vždy jen písmenem E (nebo později pouze písmenem H) a vyslovované jako střední $\bar{e}$ (například $\bar{e}mi$). Tyto tři fonémy dohromady byly v každém časovém průřezu zachycovány vždy pouze pomocí dvou písemných znaků (A a E nebo A a H), přičemž prostřední z nich, tj. velmi otevřené $\bar{a}$, kolísalo ve svém grafickém zachycování — pro nedostatek zvláštního, třetího znaku, jenž by měl mezi oběma zmíněnými grafickými eventualitami svoje místo.

Naopak na zadní artikulační ose odpovídal zřejmě v elejštině uvedeným dvěma $\bar{e}$ -ovým fonémům ($\bar{a} > \bar{e}$) i po provedení nejstaršího typu náhradního dloužení typu $*esmi > \bar{e}mi$, $*bols\bar{a} > b\bar{o}l\bar{a}$ pouze jediný foném $\bar{o}$ -ový, v němž zcela splynulo primární $\bar{o}$ (např. v $ed\bar{o}ke$) se sekundárním zdlouženým $\bar{o}$ (např. v $b\bar{o}l\bar{a}$). Tato skutečnost nás vede k závěru, že se původní elejské $\bar{e}$ začalo na přední artikulační ose posouvat do polohy $\bar{a}$ ještě předtím, nežli se v elejštině začalo uskutečňovat nejstarší náhradní dloužení zmíněného typu. Plyne to ze vzájemného srovnání našich schémat B IA a C IA: nejprve se primární $\bar{e}$ (např. v $m\bar{e}$) posunulo v $m\bar{a}$ (viz B IA) a teprve později byla takto vzniklá mezera na přední ose zaplněna novým, sekundárním $\bar{e}$, jež se vytvořilo v průběhu tzv. prvního náhradního dloužení (C IA) a bylo poněkud zavřenější nežli původní $\bar{e}$ primární. Určitou kritiku tohoto názoru prezentovala nejnověji S. Minon(ová) 2007.

C. Zmíněné první náhradní dloužení proběhlo někdy na přelomu 2. a 1. tisíciletí př. n. l. v téměř celém řeckém světě — všude mimo Thessalii a ostrov Lesbos. V jeho rámci došlo k zjednodušení primárních vnitroslovních skupin ns , sn , ms , sm , ls , sl , ln , rs a sr v n , m , l , r , a to za současného zdloužení předchozího vokálu. Shora uvedené datum vyplývá z toho, že právě někdy kolem r. 1000 byly všechny tímto zdloužením zasažené dialekty v optimálním vzájemném kontaktu. Před rokem 1100 sídlili Dórové kdesi na severozápadě, a tak mezi léta 900 až 700 se nám musejí vejít ještě některé další prehistorické hláskové změny, které

byly mladší než první náhradní dloužení, ale přitom starší než nejstarší řecké alfabeticke nápisy.

První náhradní dloužení se přitom uskutečnilo s dvojm, výrazně odchýlným výsledkem. Na jedné části území, jež jím bylo zasaženo, došlo k plnému splynutí „náhradně“ zdlouženého $\bar{e}$, $\bar{o}$ s $\bar{e}$, $\bar{o}$ primárním, což mělo po provedení tohoto dloužení za následek stejnou $\bar{e}$ -ovou výslovnost např. ve slovech *ethēke* a *ēmi* a podobně i stejnou o -ovou výslovnost ve slovech *edōke* a *bōlā*; srov. naše schéma C I, z něhož plyne, že tento způsob realizace dloužení byl charakteristický pro téměř celý Peloponnés i nářeční svět jihoegejských ostrovů.

Naproti tomu v tzv. severozápadních dialektech a v dórských dialektech při Isthmu a Sarónském zálivu, tj. v Korinthii, Megaridě a východní Argolidě, stejně jako ve všech iónskoattických dialektech, došlo v souvislosti s uskutečněním prvního náhradního dloužení ke zcela odchýlnému výsledku: sekundární dvojice dlouhého $\bar{e}$ i $\bar{o}$, která takto vznikla, měla zřejmě hned od počátku charakter samostatných fonémů se zavřenou kvalitou $\bar{e}$, $\bar{o}$ — přičemž v souvislosti s jejich vznikem se tu všude posunulo někdejší primární $\bar{e}$, $\bar{o}$ do otevřenější polohy $\bar{e}$, $\bar{o}$. Tímto způsobem došlo v těchto krajinách k významné systémové inovaci (viz schéma C II), pro niž byl typický do té doby v řečtině neznámý sedmifonémový dlouhovokální systém se zavřeným fonémickým párem $\bar{e}$, $\bar{o}$ a s primárním $\bar{e}/\bar{o}$, posunutým do otevřenější podoby $\bar{e}$, $\bar{o}$. Takto vzniklý výrazný protiklad mezi typem *ethēke*, *edōke* na jedné straně a mezi *ēmi*, *bōlā* na straně druhé zůstal v uvedených dialektech zachován až hluboko do klasické doby, a byl typický zvláště pro attičtinu.

Systémová přestavba tohoto typu musela být starší než iónskoattická změna $\bar{a} > \bar{æ}$; vyplývá to ze skutečnosti, že se výrazy typu protořeckého **stalnā* „sloup“ nejprve zdloužily náhradním dloužením ve *stālā* a teprve poté se změnily ve *stælæ*. A poněvadž zmíněná iónskoattická změna může z věcných důvodů stěží pocházet z mladší doby než z přelomu 11. a 10. století před n. l., ohraničuje se tím i zespolu naše chronologie, kladoucí první náhradní dloužení do doby kolem r. 1000 př. n. l., nebo o něco málo dříve. Jak je patrné z naší mapky na str. 114 (tab. 39), uvedená inovace se uskutečnila na širokém územním pruhu, táhnoucím se od řeckého severozápadu přes Korintskou šíji a krajiny při Sarónském zálivu až na Euboii a přes Kyklady na přilehlé maloasijské pobřeží do měst starověké Iónie.

Jednotlivé systémové typy uvedené ve schématu C lze charakterizovat následujícím způsobem: Typ C I zahrnuje konzervativní dialekty s pěti dlouhými vokály. Typ C IA se týká pouze elejštiny, kde — jak již víme — tamní mezera v systému, vzniklá posunem primárního $\bar{e}$ do velmi otevřené polohy $\bar{æ}$, byla po uskutečnění prvního náhradního dloužení vyplněna sekundárním $\bar{e}$, vzniklým v průběhu tohoto dloužení; tím se v elejštině zvýšil počet dlouhovokálních fonémů na šest. Typ C II naproti tomu zahrnul všechny inovační dialekty, pro které byly charakteristické dvě dvojice $\bar{e}$ -ových i $\bar{o}$ -ových fonémů.

D. Typ C II se však tehdy nacházel těsně před svou vnitřní diferenciací. Ta byla vyvolána zmíněnou již iónskoattickou hláskovou změnou $\bar{a} > \bar{æ}$, v jejímž důsledku se vyvinul nejpozději začátkem 9. stol. př. n. l. v iónskoattických dialektech asymetrický dlouhovokální systém s primárním $\bar{a}$ posunutým do velmi otevřené polohy $\bar{æ}$ (viz schéma D IIA). Nelze ovšem vyloučit, že zejména v maloasijské iónštině toto $\bar{æ}$ velmi rychle splynulo s primárním $\bar{e}$, takže tu na přechodnou dobu vznikl zjednodušený systém o šesti dlouhých vokálech. Ostatní, tj. neiónskoattické dialekty, zůstaly přitom uvedenou změnou nezasázeny.

E. Předěl mezi inovačními dialekty typu II, resp. IIA, a mezi konzervativními nářečními typu I nebo IA se však brzy začal posouvat ve prospěch prvního z obou typů. Důvody pro preferenci typu II byly nasnadě. I bez detailní statistické analýzy je zcela evidentní, že zejména po uskutečnění prvního náhradního dlužení byl v pětivokálovém subsystému typu I velký nepoměr ve frekvenci výskytu mezi funkčně málo zatíženými dlouhými vokály $\bar{i}$ a $\bar{u}$ a funkčně značně zatíženými vokály $\bar{e}$, $\bar{o}$, $\bar{a}$. Naproti tomu u typu II bylo nebezpečí funkčního přetížení především u dlouhého $\bar{e}$ a $\bar{o}$ podstatně sníženo včasným vytvořením druhého $\bar{e}/\bar{o}$ -ového páru, jak už o tom byla řeč sub C. A toto pozoruhodné řešení fungovalo v těchto dialektech i v budoucnu jako vítaná odpomoc proti dalším případům fonologického přetížení, např. když se hned někdy v 9. stol. př. n. l. začalo v řeckém jazykovém světě uskutečňovat tzv. druhé náhradní dlužení. Tento hláskoslovný proces zasáhl jednak sekundární souhláskové skupiny *ns*, které vznikly až po uzavření prvního náhradního dlužení (srov. jednak typy **pantja > pantsa > pansa > pāsa*, **pantji > pansji > pāsi*, **pherontja > pherontsa > pheronsa > pherōsa*, **pheronti > pherontsi > pheronsi > pherōsi*, jednak však i primární koncovku *-ns*, která zůstala prvním náhradním dlužením nedotčena). Druhé náhradní dlužení se přitom neuskutečnilo v tak široké míře jako první dlužení. Územní rozsah jeho realizace vyplývá z našeho schématu E, a zejména pak z následujících paragrafů a–d:

aα) Řecké dialekty s dvojím $\bar{e}/\bar{o}$ (tj. dialekty typu II, resp. IIA) včlenily velmi rychle $\bar{e}/\bar{o}$ -ové výsledky druhého náhradního dlužení do své již dříve existující zavřené dvojice $\bar{e}/\bar{o}$. V těchto dialektech totiž nehrozilo žádné mimořádné přetížení $\bar{e}/\bar{o}$ -ových dlouhých vokálů, a zřejmě z toho důvodu bylo v nich druhé náhradní dlužení provedeno v plné míře a bez jakýchkoli omezení.

aβ) Mezi konzervativními dialekty typu I a IA (tj. s pouze jediným $\bar{e}$ a $\bar{o}$) je druhé náhradní dlužení v plné míře doloženo pouze v lakónštině, messénštině a boiótštině a pravděpodobně i v severopeloponnéské achajštině a v pamfylštině; přitom ve všech těchto dialektech nově vznikající $\bar{e}$, $\bar{o}$ naopak vplynulo do zdejšího univerzálního středního $\bar{e}$ i $\bar{o}$ a zvýšilo funkční zatížení obou těchto fonémů.

Ve všech ostatních dialektech typu I nebo IA se projevil tendence směřující k úplné nebo aspoň částečné eliminaci druhého náhradního dlužení:

b) Malá skupina řeckých dialektů provedla druhé náhradní dlužení jen uvnitř slova, např. v participiu **pherontja > pherontsa > pheronsa > pherōsa*,

ale nikoli na konci slova, kde zůstalo např. *tons* buď zcela nezměněno, nebo bylo zjednodušeno v *tos* (s podržením krátkého *o*). K tomuto vývoji došlo v dórských nářečích východní Egeidy a na východní i západní Krétě ($b\alpha$) a v ojedinělé míře i v Elidě ($b\beta$). Je však nutno přiznat, že na ostrovech Rhodu a Kóu jsou místo očekávaného *pherōsa* doloženy pouze tvary končící na *-ousa*, které zřejmě vyžadují zvláštní vysvětlení.

c) V některých dialektech zůstal proces směřující k náhradnímu dloužení nedokončen a zastavil se v přechodové diftongické fázi (tj. v podobě *ai*, *oi*, *ei*). V plné míře je to doloženo na ostrově Lesbu (srov. *pheronsa* > *pheroisa*, *tons* > *tois* v ak. pl. mask.; $c\alpha$); uprostřed slova se s tímto jevem setkáváme v Kyréné a ojediněle i na Théře (srovnej *pansa* > *paisa*), a mimoto i v Alkmánových verších ($c\beta$), nikoli však na lakónských nápisech. Na konci slova se objevuje náhradní diftong v Élidě (srov. diftongické *toir* v ak. pl. s uskutečněným rotacismem; $c\gamma$); v elejštině je však zejména na starších nápisech ojediněle doloženo i *tos* (srov. výše $b\beta$).

d) Ve všech ostatních, dosud neuvedených dialektech typu I, to jest v thesalštíně, střední krétštině, západní argolštíně a — s určitou výhradou — i v arkadštině se druhé náhradní dloužení neuskutečnilo; tuto situaci předpokládáme i pro kyperštinu, třebaže ji tamní slabičná grafika nedovoluje bezpečně prokázat.

Dodejme, že druhé náhradní dloužení mělo nepochybně velký význam pro další vývoj řeckého dlouhovokálního subsystému. Přímo stopu v utváření systémových schémat zanechalo však pouze v íonskoattické oblasti (viz typ IIA ve vzájemné konfrontaci vývojových fází D a E). Nové dlouhé $\bar{a}$, vznikající při realizaci druhého náhradního dloužení ve výrazech jako *pāsa*, vyplnilo totiž nyní v íonskoattických dialektech mezeru, která předtím vznikla na přední artikulační ose posunutím $\bar{a}$ do polohy $\bar{a}\bar{e}$ (viz výše sub D), a v attičtině byla nadto pozice tohoto nového $\bar{a}$ brzy značně posílena zpětnou změnou $\bar{a}\bar{e}$ v $\bar{a}$ po předchozím *e*, *i*, *r* ve slovech jako *theā*, *oikiā*, *khōrā*. Stabilita námi uváděného asymetrického osmivokálního subsystému typu E IIA nebyla ovšem asi příliš velká a systém měl sklon k zjednodušení v podobu F II; po jistou dobu se však zřejmě udržel, jak ještě uvidíme, alespoň na Kykladských ostrovech.

F. Nejmarkantnější fonologický důsledek druhého náhradního dloužení spočíval však ve vystupňovaném přetížení základní $\bar{e}/\bar{o}$ -ové dvojice v některých konzervativních dialektech, jejichž pětifonémový systém zůstal zatím nezměněn. Když totiž v jistém časovém odstupu od provedení druhého náhradního dloužení začaly vznikat nové případy sekundárního $\bar{e}$, $\bar{o}$, tentokrát jakožto produkt stejnovokálního stahování *e+e*, *o+o* (viz dále sub F), nebyly už některé z těchto dialektů s to včlenit výsledky tohoto stahování do své základní $\bar{e}/\bar{o}$ -ové dvojice a vytvořily si aspoň pro takto vzniklé stažené $\bar{e}$, $\bar{o}$ novou dvojici poněkud zavřenějších $\bar{e}/\bar{o}$ -ových fonémů, přičemž se pod tlakem systému ono základní, původně střední $\bar{e}$, $\bar{o}$ naopak posunulo do otevřenější podoby $\bar{e}$, $\bar{o}$. Znamená to tedy, že se v těchto dialektech nyní s jistým opožděním vytvořil sedmifonémový dlouho-

vokalický subsystém, který v inovačních nářečích typu č. II fungoval už po několika století.

Tento nový vývoj se uskutečnil někdy v 8. stol. př. n. l. v jihovýchodní části řeckého světa, konkrétně jednak na východoegejských dórských ostrovech od Mélu na západě přes Théru, Kós atd. až po Rhodos a přilehlé maloasijské pobřeží na východě (ale jak se zdá, neproběhl v thérské osadě Kyréně na libyjském pobřeží), jednak však i v západní Argolidě na Peloponnésu, a mimoto rovněž na jižním maloasijském pobřeží v Pamfýlii. Všechny tamější dialekty se nyní definitivně oddělily od systémového typu I a přimkly se k typu II. To je skutečnost velmi pozoruhodná z geografického hlediska, neboť jde o nářečí, jimiž se z velké části mluvilo v blízkém sousedství dialektů typu II; lze tedy uvedený jev pokládat za další geografické rozšíření inovační systémové isoglosy se sedmi dlouhými monofonty do sousedních oblastí na egejském jihovýchodě (viz F, typ II).

Obdobný vývoj se zpočátku začal prosazovat i na Krétě (srov. raně krétské [ὀ]φΗλεν < *ophelnen s grafikou Η [první náhradní dloužení] a φοσμεν s grafikou Ε [kontrakce] na starém nápise z Gortýny [7.–6. stol. př. n. l.]). Později však ztratila tato diferenciativní tendence na síle a v 5. století před n. l. se již na Krétě zachycovalo každé $\bar{e}$ jakéhokoli původu písmenem Η — což znamená, že tu neexistoval žádný fonologický rozdíl mezi výsledky prvního dloužení a výsledky kontrakce.

Ve všech ostatních řeckých nářečích se výsledky kontrakce $e+e$, $o+o$ zařadily do stávajícího systému: u typu I a IA splynuly se středním $\bar{e}$, $\bar{o}$, u typu II a IIA byly včleněny do tamějšího zavřeného $\bar{e}/\bar{o}$ -ového páru.

V některých ze shora zmíněných dialektů, které přešly ve fázi F od typu I k typu II, totiž v dórských nářečích východoegejských ostrovů (od Mélu po Rhodos), byly zavřené $\bar{e}/\bar{o}$ -ové výsledky kontrakce zároveň posíleny dalším, tzv. třetím náhradním dloužením typu *ksenwos* > *ksēnos*, *orwos* > *ōros*, *olwos* > *ōlos* (viz F II), které se zřejmě nejprve uskutečnilo v ostrovní a maloasijské iónštině a odtamtud se pak šířilo na jih a jihozápad do sousedních dórských krajín.

Na východoegejských dórských ostrovech nabyly $\bar{e}/\bar{o}$ -ové výsledky třetího náhradního dloužení shora uvedené zavřené podoby $\bar{e}$, $\bar{o}$, naproti tomu na Krétě a v Kyréně (viz F I) byly jen přímo včleněny do stávajícího středního $\bar{e}$, $\bar{o}$.

Totéž se stalo i v západní Argolidě, která byla jedinou evropskou pevninskou krajinou, kde se třetí dloužení uskutečnilo. Připomeňme však ihned, že se západní Argolis lišila od Kréty a Kyrény v tom, že tu byl v souvislosti s realizací stejnovokalických kontrakcí $e+e$, $o+o$ přebudován zdejší pětifonémový systém na sedmifonémový. Přitom se zdá, že se alespoň v západní Argolidě — nebylo-li tomu tak v celé Argolidě — uskutečnilo třetí náhradní dloužení dříve nežli stejnovokalická kontrakce typu $e+e$, $o+o$ a že právě pod tlakem výsledků tohoto dloužení byl v západní Argolidě starý střední $\bar{e}/\bar{o}$ -ový pár tak přetížen, že si tu od té doby musely všechny další zdroje vzniku nových $\bar{e}/\bar{o}$ -ových hláskových realizací hledat nové fonologické vyústění — a že si je v případě stejnovokalických kontrakcí našly ve vytvoření nového, zavřenějšího $\bar{e}/\bar{o}$ -ového páru. Tím se zde

ovšem staré $\bar{e}$, $\bar{o}$ (i s výsledky třetího dloužení) posunulo do otevřenější polohy $\bar{e}$, $\bar{o}$ (srov. typ F II).

Bylo již dříve řečeno, že stejnovokalickým stahováním a třetím náhradním dloužením byl markantně posílen systémový typ č. II. To zároveň znamená, že typy I, resp. IA, ztratily během vývojové fáze F značnou část území, na kterém se předtím uplatňovaly. Nadále zůstal typ I omezen na Arkadii (spolu s Kyprem), Thessalii, Boiótii, Lesbos, Lakónii, Messénii, Krétu, Kýrénu a typ IA na Élidu — tj. v podstatě šlo pouze o více či méně izolovaná řecká nářečí — což je v plné shodě s archaickým rázem těchto systémových typů. Na druhé straně nejpozději ve stejné době, tj. určitě před koncem 8. stol. př. n. l., definitivně splynulo iónskoattické velmi otevřené $\bar{a}$ ve většině subdialektů této nářeční skupiny s primárním, tč. mírně otevřeným $\bar{e}$. Nestalo se tak v této době pouze v některých kykladských subdialektech, zejména na ostrovech Naxu, Keu a Amorgu, kde máme ještě v 5. stol. př. n. l. doloženy tři dlouhé $\bar{e}$ -ové fonémy, totiž a) původní $\bar{a}$ zachycované písmenem H a vyslovované velmi otevřeně (srov. ${}^h\text{ΙστυΗι}$), b) primární $\bar{e}$, psané písmenem E a vyslovované jako střední nebo mírně otevřené $\bar{e}$ (srov. E v κασιγνΕτΗ), c) sekundární $\bar{e}$, vzniklé náhradním dloužením nebo kontrakcí, zachycované rovněž písmenem E a vyslovované jako zavřené $\bar{e}$ (srovnej Εμυ).

Za těchto okolností byl rozsah typu IIA napříště omezen jen na velmi malý prostor, zatímco typ II nabyl nyní mimořádně velkého geografického rozsahu. Sahal od nejzazšího severozápadu přes krajiny na sever od Korintského zálivu (Aitólie, Lokris, Fókis) přes Korintskou šíji a oblasti při Sarónském zálivu (Korinthie, Megaris, východní Argolis, Attika) a dále přes prakticky všechny ostrovy ve střední a jižní Egeidě (s výjimkou Kréty) až do Pamfýlie na jižním maloasijském pobřeží.

V tomto systémovém komplexu byly ovšem z historického hlediska skryty tři podskupiny:

1. severodórská podskupina, která zahrnovala severozápadní dialekty, korintštinu, megarštinu a východní argolštinu,
2. iónskoattická podskupina s větším zatížením otevřeného $\bar{e}$ v důsledku provedení iónskoattické změny $\bar{a} > \bar{a}$,
3. jihodórská podskupina se západní argolštinou, východoegejskou ostrovní dórsčinou, a navíc s pamfylštinou, jejíž nářeční zařazení je ovšem nejisté; v těchto dialektech měly otevřené hlásky $\bar{e}$ i $\bar{o}$ daleko větší frekvenci výskytu než v nářečích prvních dvou skupin, neboť v těchto hláskových realizacích byly obsaženy i výsledky prvního, příp. i druhého a třetího náhradního dloužení.

Toto rozčlenění má mimořádnou důležitost zejména pro klasifikaci dórských dialektů, které lze na jeho základě členit do tří historicky rozdílných dílčích skupin:

- I. *Doris severior*, „přísná“ dórština, s konzervativními dialekty typu č. I, resp. IA (s jediným $\bar{e}$ -/ $\bar{o}$ -ovým párem): lakónština, messénština, krétština, kyrénština a v podstatě i elejština;
- II. *Doris mitior*, „mírná“ dórština, s inovačními dialekty typu č. II, resp. IIA (se dvěma $\bar{e}$ -/ $\bar{o}$ -ovými páry): severozápadní dialekty, korintština, megarština, východní argolština;
- III. *Doris media*, „střední“ dórština, s dórskými dialekty, které si vytvořily druhý $\bar{e}$ -/ $\bar{o}$ -ový pár teprve v souvislosti s uskutečněním stejnovokalického stahování $e+e$, $o+o$: východoegejská ostrovní dórština a západní argolština.

G. Tím jsme v naší analýze již dospěli k období nejstarších řeckých alfabetských nápisů v závěrečných desetiletích 8. stol. př. n. l. Vzhledem k tomu ovšem, že zdaleka ne všechna řecká nářečí máme již z té doby doložena, ba dokonce, že celá řada řeckých nářečí není v dostatečné míře doložena ani před polovinou 1. tis. př. n. l., pokládáme za nutné dovést tento náš chronologický rozbor až za polovinu 1. tisíciletí (navíc ještě s krátkým výhledem k r. 350 př. n. l.). Nedostatečné doložení některých řeckých dialektů v tzv. archaickém období nám přitom leckdy nedovoluje rozhodnout, zda se ten či onen hláskoslovný jev uskutečnil v 7., 6. nebo v první polovině 5. století, a proto jsme stanovili jako dolní hranici naší vývojové fáze G až dobu kolem r. 450 př. n. l. Uvnitř této rozsáhlé fáze se uskutečnily následující systémově závažnější hláskoslovné změny typu a-e:

a) Thessalský posun středního $\bar{e}$ -/ $\bar{o}$ -ového páru do zavřené polohy $\bar{e}$, $\bar{o}$ (srov. thessalskou zápornou částici $\mu\epsilon\acute{\iota}$ místo $\mu\eta$ nebo aorist $\acute{\epsilon}\delta\omicron\upsilon\kappa\epsilon$ místo $\acute{\epsilon}\delta\omega\kappa\epsilon$).

b) Raná monoftongizace diftongů *ei*, *ou* v zavřené $\bar{e}$, $\bar{o}$ v mnoha řeckých dialektech, jež značně posílila funkční využití této zavřené fonémové dvojice.

c) Iónskoattická (ale na Euboji zřejmě neprovedená) změna $\bar{u}$ > $\bar{u}$, která byla spojena s analogickou změnou v krátkovokalickém subsystému.

d–e) Sporadická tendence k posunu zavřeného $\bar{e}$, $\bar{o}$, vzniklého náhradním prodloužením nebo kontrakcí, do polohy $\bar{i}$, $\bar{u}$.

Co se týče rané monoftongizace diftongů, neexistují žádné bezpečné doklady této změny před r. 450 (ba snad ani před r. 350) v arkadštině, kyperštině, lesbičtině, elejštině, lakónštině, messénštině, krétštině a kyrénštině, tj. právě ve většině oněch dialektů, které náležely ke konzervativnějšímu typu I, resp. IA. Z dialektů tohoto systémového okruhu monoftongizovaly své *ei*, *ou* v uvedené vývojové fázi pouze boiótština a thessalština; v obou dialektech se *ei*, *ou* změnilo v zavřené $\bar{e}$, $\bar{o}$, ale v každém z nich v jiné systémové souvislosti. Boiótština si vytvořila právě jen z výsledků této monoftongizace svoje zavřené $\bar{e}$, $\bar{o}$, a tak přešla nyní i ona k progresivnímu sedmifonémovému typu č. II. Naproti tomu v thessalštině se zřejmě ještě před monoftongizací *ei*, *ou* z neznámých důvodů posunulo tamější střední $\bar{e}$, $\bar{o}$ do zavřené polohy $\bar{e}$, $\bar{o}$ a do ní poté vplynuly i výsledky monoftongizace. Thessalština měla tedy i nadále pouze pět dlouhých

vokálů — s $\bar{e}/\bar{o}$ -ovým párem posunutým do zavřenější polohy, což tu vytvářelo zvláštní asymetrický pětifonémový systém typu IB.

V těch řeckých nářečích, jejichž dlouhovokální systém byl charakterizován dvojím $\bar{e}$ i $\bar{o}$ (viz typ II a IIA), vplynuly monoftongické výsledky popisované změny rovněž do zavřeného páru $\bar{e}$, $\bar{o}$, všude tu měl ovšem dlouhovokální systém sedm fonémů. Toto je stav, který je na naší příloze vyznačen ve schématu G 1. Toto schéma má však jen charakter pracovní pomůcky, na níž jsou zachyceny pouze výsledky prvních dvou hláskoslovných procesů (a, b), aby bylo možno čtenáři poskytnout diferencovanější pohled do vývojové problematiky. Ve schématu G 1 je tedy již k typu II přiřazena boiótština, ale přitom není vyloučeno, že nežli se tak stalo, začal již být systémový typ II územně oslabován výsledky ostatních tří hláskoslovných procesů, uvedených sub c, d, e.

První velkou územní ztrátu utrpěl typ II v Attice, v maloasijské Iónii a na Kykladách, když se tu všude dlouhé $\bar{u}$ (a stejně i krátké u) posunulo do středového postavení $\bar{u}$. Tímto způsobem se poprvé v řeckém jazykovém světě vytvořily vokální subsystemy se středovými fonémy $\bar{u}$ a $\bar{u}$, které se později staly typickými fonémickými prvky attičtiny a helénistické řečtiny. Iónskoattické území se tehdy ze systémového hlediska rozčlenilo do tří částí: V eubojské zůstal nadále v platnosti sedmifonémový systém bez středového $\bar{u}$ (typ II). Attika společně s maloasijskou Iónií i s částí Kyklad si vytvořily inovační systém III se středovým $\bar{u}$. A kykladské ostrovy Naxos, Keos a Amorgos (a s nimi možná ještě některé další) si přetvořily svůj dosavadní osmifonémový systém typu IIA v nový variantní systém IIIA, v němž bylo rovněž již $\bar{u}$ posunuto v $\bar{u}$, přičemž zdejší velmi otevřené $\bar{a}$ zůstalo podle svědectví nápisů z 6. stol. a z 1. poloviny 5. stol. př. n. l. dočasně ještě zachováno.⁴⁶

Tato velmi důležitá iónskoattická změna $\bar{u} > \bar{u}$ vyvolala tedy pouze určitou vnitřní přeměnu stávajícího dlouhovokálního systému typu II, resp. IIA, a to v tom, že se $\bar{u}$ přesunulo do nové polohy, přičemž celkový počet fonémů zůstal zachován (viz typ III, resp. IIIA). Vážněji zasáhly do osudů systémového typu II tendence k posunu zavřeného $\bar{e}$ v $\bar{i}$, resp. $\bar{o}$ v $\bar{u}$, které se začínaly v 7.–5. stol. př. n. l. hlásit ke slovu v některých sedmifonémových dórských dialektech; srov. západoargolské $\acute{\alpha}\phi\alpha\iota\omicron\bar{\iota}\sigma\theta\alpha\iota$ z Argu (ca. 450 před n. l.) ve srovnání s attickým $\acute{\alpha}\phi\alpha\iota\omicron\epsilon\bar{\iota}\sigma\theta\alpha\iota$, vyslovovaným ovšem od dob stejnovokálního stahování jako [aphairēsthai], a korintskou grafickou formu Αχιλλεούς (7. stol. př. n. l.), jejíž OY, vyslovované nepochybně jako u , ukazuje, že v tomto dialektu měla grafika OY, pod níž se tu po ukončeném stejnovokálním stahování nejprve skrývalo zavřené $\bar{o}$, již v 7. století monoftongickou hodnotu $\bar{u}$ (či u). Podle našeho názoru nelze však oba tyto jevy hodnotit zcela stejně. Skutečnost, že jsou uvnitř naší fáze G v Korintu doloženy náznaky tohoto posunutí pouze na zadní vokální ose, zatímco na přední ose zůstával ještě plný počet čtyř fonémů (viz typ IV),

⁴⁶ Je třeba poznamenat, že v Thessalii a na Lesbu jsou za uvedené souhláskové skupiny doloženy gemináty nn , mm , ll , rr , např. lesb. $\epsilon\mu\mu$ proti zdloženému $\eta\mu\acute{\iota}$ (v 1. os. sg.).

může být interpretována nejspíše tak, že tu asi byl změnou $\bar{o} > \bar{u}$ zatím jen redukován počet fonémů na zadní vokalické ose, tak jak k tomu došlo jinou cestou (posunutím $\bar{u} > \bar{i}$) i v iónskoattické oblasti (mimo Euboiu), a tak jak to konečkonců odpovídá i samotnému artikulačnímu utváření ústní dutiny, která je ve své zadní části poněkud zúžená.

Naproti tomu v Argu je naopak doložena pouze změna $\bar{e}$ v $\bar{i}$, nikoli však posunutí $\bar{o} > \bar{u}$, a to nijak neznamená, že by bylo možno tento fakt využít k analogické hypotéze o třech vokálech na přední ose a o čtyřech na ose zadní; takový systém není jen vnějškově asymetrický, ale navíc je ve zcela markantním rozporu s oním právě zmíněným utvářením ústní dutiny. V Argu lze tedy asi již kolem r. 450 předpokládat spolu s doložením změny $\bar{e} > \bar{i}$ i realizaci změny $\bar{o} > \bar{u}$, přičemž absence jejích raných dokladů je pravděpodobně věc pouhé náhody. Zdá se tedy, že dialekt z Argu razil jako první onu novou cestu, která časem vyústila v opětné zjednodušení sedmifonémového dlouhovokálního subsystému v systémový typ s pouhými pěti dlouhými vokály (viz typ V=I*, který se pouze vnějškově podobal starému systémovému typu č. I). Frekvence výskytu jednotlivých dlouhých fonémů byla totiž u typu V=I* zcela jiná než u archaického typu I, neboť u typu V byly oba nejvyšší fonémy $\bar{i}$ a $\bar{u}$ daleko více funkčně zatíženy, a tak se stal argejský trojstupňový dlouhovokální subsystém co do frekvence svých jednotlivých fonémických členů daleko lépe vyváženým.

H–I. O posledních dvou vývojových fázích se zmíníme jen stručně, protože leží již na hranici našeho základního chronologického zájmu. Ve vývojové fázi H (tj. mezi léty 450 a 400 př. n. l.) se uskutečnily jen dvě systémově relevantní změny:

a) Kykladské posunutí velmi otevřeného $\bar{a}$, doloženého na Naxu, Keu a Amorgu, v mírně otevřené $\bar{e}$, což mělo za následek definitivní eliminování zdejšího asymetrického systému IIIA a přimknutí Kyklad k typu III.

b) Boiótský posun tamějšího zavřeného $\bar{e}$, $\bar{o}$, které vzniklo předtím monoftongizací z *ei*, *ou*, v $\bar{i}$, $\bar{u}$. Tímto způsobem se i boiótština na krátkou dobu přimkla k progresivnímu argejskému typu č. V, ale s jinou náplní většiny svých fonémů.

Do vývojové fáze I (400–350 př. n. l.) spadají pak dva další systémově relevantní hláskoslovné procesy:

a) Iónskoattický posun zavřeného $\bar{o}$ v $\bar{u}$, tj. do polohy nedávno uvolněné starým $\bar{u}$ primárním, změnivším se v $\bar{i}$ (typ III); jev se však asi uskutečnil mimo Euboiu, kde zůstal v platnosti typ II.

b) Raná boiótská monoftongizace diftongu *ai* v otevřené $\bar{e}$ jakožto první doklad této změny, která se potom v helénistické době rychle rozšířila po celém řeckém světě. Touto změnou, s níž byl spjat i následný posun boiótského středního $\bar{e}$ v $\bar{e}$ zavřené, se boiótština opět oddělila od argejštiny a přešla k novému systémovému typu č. VI=IV*, který se vnějškově podobal korintskému svými čtyřmi předními a třemi zadními vokály, ale historickou hláskovou náplní svých

fonémů $\bar{e}$, $\bar{e}$, $\bar{i}$ i frekvencí jejich výskytu byl od korintštiny výrazně odlišný. V tomto směru se nám kolem r. 350 př. n. l. boiótština jeví jako nejprogressivnější ze všech řeckých nářečí, aspoň pokud jde o vývoj jejího dlouhovokalickeho systému, a v mnohém už předznamenává obecně řecký vývoj v helénistickém období starého Řecka.

IX.2. Krátkovokalický subsystém

Na rozdíl od těchto bohatých osudů dlouhovokalického subsystému se v řeckém nářečním světě ukazuje vývoj v oblasti krátkovokalické jakožto daleko přímočařejší a jednodušší. Ve všech řeckých nářečích má tento subsystém až do doby helénistické pět krátkých vokálů; jisté rozdíly jsou pouze v jejich vzájemné konfiguraci uvnitř systému. Jako hlavní diferenciativní faktor zde vystupuje náznak rozdílu mezi nářečím s předpokládanou zúženou, tj. zavřenější artikulací samohlásek *e*, *o* v dialektech iónskoattických a západořeckých (dórských) a mezi dialekty aiolskými a arkadokyperskými, v nichž náznaky takovéto artikulace neexistují. Jde tu asi o dosti starý fonetický rozdíl z doby těsně po dórské migraci, jeho doklady však ještě potřebují důkladnější prověření.

Spolehlivě jsou naproti tomu podloženy dvě jiné systémové difference, které sice zasahují jen do menší části krátkovokalického subsystému, ale nacházejí přitom plnou obdobu v systému dlouhých vokálů. Jde jednak o posunutí *u* v *ü*, jež bylo provedeno ve vokalickém systému jak krátkém, tak i dlouhém, a to v obou případech ve zcela stejném geografickém prostředí (Attika, Kyklady, Iónie, avšak nikoli Euboia; viz dlouhovokalickou vývojovou fázi G), a jednak o elejskou tendenci otevírat krátké i dlouhé *e* v *æ* (srov. vedle elejské grafiky $\mu\acute{\alpha}$ [místo $\mu\grave{\eta}$], viz dlouhovokalické schéma B) i elejský inf. aor. $\gamma\nu\delta\mu\alpha\nu$ proti očekávanému $\gamma\nu\delta\mu\epsilon\nu$). Paralelita mezi krátkovokalickým a dlouhovokalickým vývojem se ovšem v uvedených dvou případech týká pouze fonetické stránky vývojové cesty, po níž se ubírala ta či ona hlásková změna, uskutečněná v obou systémech, zatímco celkové utváření obou subsystémů probíhalo zřejmě zcela autonomně.

Tak se sice iónskoattické $\bar{u}$ měnilo ve středové $\bar{i}$ podobně jako krátké *u* v *ü*, avšak protože iónskoattický dlouhovokalický systém byl již předtím sedmifonémový ($\bar{i}$, $\bar{e}$, $\bar{e}$, $\bar{a}$, $\bar{o}$, $\bar{o}$, $\bar{u}$), kdežto krátkovokalický byl pětifonémový (*i*, *e*, *a*, *o*, *u*), vedla uvedená změna v systému dlouhých vokálů k výraznému pozměnění dosavadního systémového stavu v tom, že se zavřené $\bar{o}$ nyní posunulo do volné polohy $\bar{u}$ a otevřené $\bar{o}$ nabylo brzy střední kvality $\bar{o}$ (viz shora vývojové fáze H a I).

Obdobně po změně elejského $\bar{e}$ v $\bar{æ}$ došlo současně k výrazné přeměně stávajícího pětifonémového dlouhovokalického elejského systému ($\bar{i}$, $\bar{e}$, $\bar{a}$, $\bar{o}$, $\bar{u}$) v systém šestifonémový ($\bar{i}$, $\bar{e}$, $\bar{æ}$, $\bar{a}$, $\bar{o}$, $\bar{u}$) tím, že sekundární $\bar{e}$ vznikající prvním náhradním dloužením (typ **esmi* > *ēmi*) obsadilo polohu $\bar{e}$, uvolněnou předtím změnou $\bar{e}$ > $\bar{æ}$, kdežto sekundární $\bar{o}$ vznikající náhradním dloužením (typ *bolsā* > *bōlā*) splynulo s primárním $\bar{o}$ (viz schéma C, typ IA); naproti tomu v elejském

krátkovokalickém systému došlo prostě jen k posunutí $e > \bar{e}$ a systém zůstal i nadále pětifonémový.

Úplná vnější shoda mezi oběma vokalickými systémy se za těchto okolností omezuje pouze na ty klasické řecké dialekty, v nichž si oba systémy zachovaly svou archaickou pětifonémovou podobu, doloženou ještě v mykénštině ($i, e, a, o, u = \bar{i}, \bar{e}, \bar{a}, \bar{o}, \bar{u}$); to se týkalo kolem roku 350 př. n. l. jen arkadštiny s kyperštinou, lesbičtiny, lakónštiny s heraklejštinou a messénštinou, dále krétštiny, kyrénštiny — a rovněž vlastně i západní argolštiny, v níž se starší sedmifonémový systém vnitřními změnami zjednodušil opět v pětifonémový.⁷⁴

Ve věci obou samohláskových subsystémů je tedy náš závěr ten, že oba spolu volně souvisejí, a to zejména v tom směru, že často poskytují možnost realizace týchž kvalitativních změn v obou kvantitativních rovinách, že však jsou s to chovat se zcela autonomně, jestliže nějaká změna zasáhne pouze jeden z nich. Tato míra autonomie nás plně opravňuje analyzovat různé řecké nářeční systémy jak krátkých, tak i dlouhých vokálů navzájem zcela odděleně; přitom zjištěné shody mezi oběma systémovými rovinami tu mají ráz paralel víceméně sekundárních, jež nepronikají celou fonémovou strukturou.

IX.3. Konsonantický subsystém

Zmínku si zaslouží i vývoj konsonantického subsystému, třebaže vztahy v něm nevedly k tak mimořádně významným klasifikačním závěrům, jako tomu bylo u subsystému dlouhovokalického. Nicméně se však v něm uplatnily dva systémově závažné diferenciacní faktory:⁴⁷

1. Vznik geminace v střidnicích za protořecké rj, mj, nj po předchozím e, i ; jde o protiklad thessalsko-lesbického rr, mm, nn (např. ve $\phi\theta\epsilon\rho\rho\omega$) proti náhradnímu dloužení v ostatních dialektech, které mají buď grafiku $\phi\theta\epsilon\rho\omega$ nebo $\phi\theta\eta\rho\omega$. Pokud jde o střidnici za lj , má za ně velká většina řeckých dialektů ve všech pozicích geminované ll ; pouze Kypr má vedle nom. pl. n. $\acute{\alpha}\lambda\lambda\alpha$ doložen gen. pl. a-i-lo-ne $ail\acute{o}n$ (= att. $\acute{\alpha}\lambda\lambda\omega\nu$) a a-pe-i-lo-ni $Apeil\acute{o}ni = Apoll\acute{o}ni$ a v elejštině nacházíme vedle $\acute{\alpha}\lambda\lambda\alpha$ i ojedinělé $\alpha\iota\lambda\acute{o}\tau\rho\iota\alpha$.

Zdvojení likvid a nazál sahá nepochybně svými počátky před začátek 1. tisíciletí př. n. l.: je totiž doloženo v thessalštině a lesbičtině, tj. ve dvou dialektech, které byly geneticky těsně spřízněny, ale jež po skončení postmykénského kolonizačního proudu, směřujícího z evropských aiolských oblastí směrem na severozápadní maloasijské pobřeží, zůstaly na přelomu 2. a 1. tisíciletí př. n. l. bez vzájemného těsnějšího styku. Pro zmíněnou chronologii zůstává irelevantní, zda pokládáme onu geminaci za jazykové stadium, jímž prošel někdy koncem 2. tisíciletí př. n. l. celý řecký nářeční svět a které potom překonaly náhradním dloužením všechny ostatní dialekty s výjimkou thessalštiny a lesbičtiny,⁴⁸ či zda

⁴⁷ A. Bartoněk 1961 a 1971.

⁴⁸ Tak soudil zvláště M. S. Ruipérez 1972.

geminaci pokládáme, což je spíše náš názor, za specifickou thessalsko-lesbickou inovaci, jež se vyvinula — v protikladu k realizaci prvního náhradního dloužení — pouze v jazykové oblasti severoaiolské (tj. v Thessalii) a odtamtud se za maloasijské kolonizace rozšířila přes moře na Lesbos a na přilehlé pobřeží Malé Asie.

2. Raná tendence k spirantizaci znělých souhlásek *b, d, g* v *ḃ (= w), ḋ, ḡ/j*. Tato předhelénistická spirantizace znělých okluzív je celkem bezpečně doložena na Peloponnésu v Lakónii, Argolidě a Elidě, dále v Boiótii, na střední Krétě a v maloasijské Pamfýlii, a s menší mírou jistoty i v Arkadii, Korinthii a na Rhodu; srov. následující příklady:

Elis	b > ḃ: βουκίαϞ = οἰκίαϞ [III - II]; Βαδύ = Ἡδύ Paus.;
	d > ḋ: ζέ = δέ, Ζί = Δί, ζίκαια = δίκαια, ζᾱμον = δῆμον [VII - VI];
Kréta	b > ḃ: διαβειπάμε[νοϞ] [cca 400?], βαλικιώτηϞ = συνέφηβοϞ, ἀβέλιον = ἥλιον Hesych., Βορθίω [záp. Kréta, 193 př. Kr.];
	d > ḋ: φέροντι [litt. vet.], [φ]ηρόντων [300 př. Kr.] < *werdont-; πῆριξ = πέριξ, πῆραξον = ἀφόδευσον Hesych.;
Korint a osady	b > ḃ: ἀμοιφάν = ἀμοιβήν [V], ὄρβοϞ [Corc., IV extr.], ΒοικῆνοϞ, Πύρβα [Dyrrhachion, III-II?], Βοι [Anactorium, III-II?], cf. βαρδῆν, ἔβασον Hesych.;
	d > ḋ: ζέκ[α = δέκα [IV], etc.;
Argolis	b > ḃ: ΒορθαγόραϞ [V], Πυρβαλίων [146 př. Kr.], ὦβεα = τὰ ὠά Hesych.;
	d > ḋ: φίσζειῖ = εἰδείη [„archaicky“], σευτέραϞ [po 338 př. Kr.];
Pamfýlie	b > ḃ: ἡῖΜοταιϞ[ι], ἐφ[ι ι]ῖΜοται (cf. ἦβη, ἔφηβοϞ) [IV], srov. později ΚόρβαλιϞ [doba římská];
	g > ḡ/j: μηειάλ[αν = μεγάλην [IV], etc.;
Boiótie	b > ḃ: εὔδομον = ἔβδομον [III extr.];
	g > ḡ/j: ἰώγα = ἔγωγε Aristoph., Hesych.; ἰώνγα Corinna, srov. i pozdní ἀγειόχα = ἀγήγοχα Etym. Magn.; ἐπι Γιοργία;
Arkadie	d > ḋ: ἀπυἸεδομίν[οϞ = ἀποδεδομένος [Mantineia, V];
	g > ḡ/j: Φιαλ- = Φιγαλ- [messénský nápis z ark. Figaleie, 240 př. Kr.];
Lakónie	b > ḃ: Βαστίας (srov. ἄστυ) [V] etc.;
Iónie	b > ḃ: Εὔδομίου [cca 200 př. Kr.];
Rhodos	d > ḋ: τόδ' = τόδ(ε) [Kameiros, VI];
Attika	g > ḡ/j: ὀλίοϞ = ὀλίγοϞ [po 318 př. Kr.].

Tab. 58. Spirantizace znělých okluzív v řeckých dialektech (A. Bartoněk 1961, str. 156)

Zmíněné geografické rozvrstvení tedy stěží dovoluže pojmut jev jako souvislou isoglossu, která se šířila z jednoho centra. Je to obtížné tím spíše, že v jednotlivých ze zmíněných dialektů není nikdy vedle sebe doložena spirantizace všech tří souhlásek najednou, takže je docela možné, že tu máme zejména v případě raných projevů spirantizace ze 7./6. století př. n. l. (Olympia, korintský Fliús, rhodský Kameiros) co činit spíše s počátečními projevy obecnější jazykové tendence řečtiny oslabovat závěrovou artikulaci prařeckých znělých okluzív. To, že se nejzávažnější doklady předhellénistické spirantizace medií objevují často v krajinách spíše okrajových, je možno podle našeho názoru vyložit nejlépe hypotézou, podle níž tendence k oslabování závěrové artikulace okluzív byla sice od jisté doby přítomna, třeba jen v latentní podobě, v celém řeckém jazykovém světě, avšak v nářečích jeho hlavních politicko-ekonomických center se jevila jako něco ve výslovnosti nežádoucího, příliš hovorového. Teprve úspěšné pronikání této tendence v jazykovém úzu attickém, datující se od raných fází hellénistického období, připravilo živnou půdu pro rozhodné vítězství spirantizace okluzív v celém řeckém světě, tak jak se to odrazilo v důsledném posunutí původních znělých okluzív ve znělé spiranty v hellénistické koiné.

Přitom v dialektech bez doložené rané spirantizace nešlo zřejmě o pouhé ortografické udržení starší „nespirantizující“ grafiky; je to patrné z toho, že prakticky právě jen v některých spirantizujících dialektech (v Elidě, na stř. Krétě, v Lakónii a s menší mírou jistoty na Rhodu a v Boiótii) došlo k přeměně afrikáty *dz*, vzniklé z *dj*, *gj*, *j-*, v okluzivní /*d/d*; podle našeho názoru nešlo o nic jiného nežli o jinou formu eliminace „nepohodlného“ afrikátního *dz* (které se jinde měnilo v /*z/z* anebo se přesmykovalo v *z+d*) jeho posunutím do okluzivní polohy /*d/d*, jež se krátce předtím uvolnila spirantizačním posunem původního *d* v *đ*. Zdá se tedy, jako by se spirantizace uskutečnila v řeckém nářečním světě nadvakrát. Poprvé prorazila jen v některých z řeckých dialektů, přičemž tu byla porůznu doprovázena rovněž změnou afrikáty *dz* v /*d/d*, a od 3. století př. n. l. se pak změna postupně prosadila v celém řeckém jazykovém světě v souvislosti s tím, jak jí podlehla i attičtina.

Uvedeným řešením, které zdůrazňuje lingvistickou realitu předhellénistické spirantizace znělých okluzív, je diferenciacní závažnost této spirantizace medií plně podepřena. Na rozdíl od thessalsko-lesbické geminace zmíněné sub 1 nelze ovšem v tomto případě, jak již bylo řečeno, spojovat spirantizační dialekty do jedné isoglossy s jediným centrem vzniku; šlo spíše o volné sdružení dialektů, v nichž došlo někdy před koncem 4. stol. př. Kr. k zakotvení spirantizace víceméně nezávisle. A tím je ovšem zároveň do jisté míry časově limitována i její relevance pro klasifikaci řeckých dialektů z hlediska utváření jejich konsonantického systému.

S přihlédnutím k těmto dvěma hlavním klasifikačním kritériím lze tedy řecké dialekty z hlediska postmykénského konsonantického systémového vývoje roztrdit zhruba před začátkem doby helénistické do tří hlavních skupin:

- a) dialekty s geminací likvid a nasál a bez spirantizace (thessalština, lesbičtina);
- b) dialekty bez geminace i spirantizace (většina řeckých nářečí);
- c) dialekty bez geminace a se spirantizací; sem určitě patří lakónština, elejština, argolština, boiótština, střední krétština, pamfylština a od 3. století př. n. l. snad již i attičtina (a poté postupně celá pozdní antická řečtina).

Vzájemný vztah dialektů geminujících (grafika φθέροω) a negeminujících (grafika φθείρω, φθήρω) je přitom možno pojímat jako vztah elektivní, „výběrový“, vzešlý ze staršího stavu charakterizovaného ještě existencí palatálních geminát (*phther' r'ō*), kdežto poměr dialektů spirantizujících k nespirtizujícím je třeba chápat jako vztah kvality inovační k archaické. Uvnitř uvedených tří skupin je pak možno přihlížet i k různým pomocným třídícím kritériím, spojeným s realizací některých dalších druhotných systémových změn, j. např. s tendencí k eliminaci /-h- a w, s různým vývojem střídnic za praěecká spojení *okluzíva + j* apod. Jde ovšem vesměs o jevy, jejichž zařazování do větších systémových komplexů je značně obtížné.

***

Zatímco u vztahu mezi oběma vokalickými subsystémy je možnost jistých paralel dána obdobnou kvalitativní artikulační bazí při rozdílné kvantitativní stránce, jeví se naopak poměr obou těchto vokalických subsystémů k systému konsonantickému jako *a limine* disparátní. Tato disparátnost se dokonce obráží i v tom, že jeden a týž dialekt může mít dlouhovokalický systém progresivně dosti značně rozvinut, ale přitom souhláskový systém uchovává ve stadiu poměrně archaickém (severozápadní dialekty), anebo naopak vykazuje výrazný kontrast mezi progresivním souhláskovým systémem a konzervativním systémem dlouhovokalickým (zvláště střední Kréta, Lakónie). Jsou ovšem i ojedinělé případy výrazných shod v stupni systémové progrese. Tak např. výrazně progresivní je v obou směrech především boiótština a západní argolština, zatímco jako výrazně konzervativní se naopak jeví zejména messénština, východní krétština a arkadština (v těchto případech jde ovšem o klasifikačně celkem irelevantní zachování staršího stavu v nářečích vyvíjejících se ve značném stupni izolace). Hovořili-li jsme tedy o vztahu dlouhovokalického a krátkovokalického subsystému jako o systémech principiálně autonomních, ovšem s realizací určitých paralelních vazeb, je třeba pokládat konsonantický systém ve vztahu k oběma samohláskovým subsystémům za zcela samostatnou systémovou strukturu, jež může být zkoumána od systémové struktury samohláskové úplně odděleně a autonomně.

